Брат його батька знає! начнуть що-небудь робити люди хрещені, то мордуються, мордуються, мов хорти за зайцем, а все щось не до шмиги; тільки ж куди чорт уплететься, то верть хвостиком — так де воно й візьметься, неначе з неба.

І. ГАННА

Дзвінка пісня лилася рікою по вулицях села ***. Була та пора, коли потомлені денною працею та клопотом парубки й дівчата, гомонячи, збиралися у коло, в сяйві чистого вечора, виливати свої веселощі в пісню, що повсякчас іде в парі зі смутком. І вечір, як завжди задуманий, мрійно обіймав синє небо, обертаючи все на неясність і далечінь. Уже й смеркло, а пісні все не вщухали. З бандурою в руках крався, вихопившись од співунів, молодий козак Левко, син сільського голови. На козакові решетилівська шапка. Козак іде вулицею, бринькає рукою по струнах і підтанцьовує. Ось він тихо зупинився перед дверима хати, оточеної невисокими вишнями. Чия ж це хата? чиї це двері? Трохи помовчавши, заграв він і заспівав:

Сонце низенько, вечір близенько,

Вийди до мене, моє серденько!

"Ні, знати, міцно заснула моя ясноока красуня", сказав козак, доспівавши пісню і підходячи ближче до вікна. "Галю, Галю! ти спиш, чи не хочеш до мене вийти? Ти боїшся, певне, щоб нас хто не побачив, чи не хочеш, може, показати біле своє личко на холод? Не бійся: нікого нема. Вечір теплий. Та коли б і нагодився хто, я прикрию тебе свиткою, підпережу своїм поясом, закрию руками тебе — і ніхто нас не побачить. А якби й повіяло холодом, я пригорну тебе до серця, зігрію поцілунками, надіну шапку свою на білі твої ніженьки. Серце моє, рибко моя, перлино! виглянь на часок! Подай крізь віконце хоч білую ручку свою… Ні, ти не спиш, горда дівчино!" вимовив він гучніше і таким голосом, неначе

засоромився, що дався був на зневагу: "тобі любо знущатися з мене, прощай!"

Тут він одвернувся, зсунув набакир свою шапку і гордо відійшов од вікна, тихо перебираючи струни на бандурі. Дерев'яна закрутка в дверях у цей час повернулася: двері заскрипіли й одчинились, і дівчина на порі сімнадцятої весни, оповита присмерком, несміливо оглядаючись і не випускаючи дерев'яної закрутки, переступила поріг. У півпрозорій імлі горіли привітно, мов зірочки, ясні очі; блищали червоні коралі, і від орлиних парубкових очей не могло сховатися навіть те, як соромливо запаленіло її обличчя.

"Який-бо ти нетерплячий!" промовила вона до нього півголосом. "Уже й розсердився! А нащо вибрав такий час: люди юрбами сновигають по вулицях... Я вся тремчу..."

"О, не тремти, моя червона калинонько! Пригорнись до мене міцніше!" говорив парубок, обіймаючи її, відкинувши бандуру, що висіла на довгому ремені в нього на шиї, і сідаючи разом із дівчиною біля хатніх дверей. "Ти знаєш, мені ж і годину тяжко тебе не бачити".

"Знаєш, що я думаю?" перебила вона, задумливо втупивши в нього свої очі. "Мені все щось ніби на вухо шепче, що тепер уже нам не бачитись так часто. Недобрі у вас люди: дівчата все поглядають так заздрісно, а парубки... Я примічаю навіть, що мати моя з недавнього часу пильніше наглядає за мною. По правді сказати, мені веселіше в чужих було".

Туга якась перебігла по обличчю її, коли вона це вимовила.

"Два місяці тільки в стороні рідній і вже знудьгувалася! Може, і я надокучив тобі?"

"О, ти мені не надокучив", проказала вона, усміхнувшись. "Я тебе кохаю, чорнобривий козаче! за те кохаю, що в тебе карі очі, і як глянеш ти ними, то в мене наче на душі всміхається: і весело й хороше їй; що привітно моргаєш ти чорним усом своїм; що ти йдеш вулицею, співаєш і граєш на бандурі, і весело слухати тебе".

"О, моя мила дівчино!" скрикнув парубок, цілуючи й пригортаючи її дужче до грудей своїх.

"Стривай! годі, Левку! скажи спершу, чи говорив ти з батьком своїм?"

"Що?" сказав він, немов прокинувшись. "Так, що я хочу женитись, а ти вийти за мене заміж — говорив!" Та якось смутно озвалося в його устах те слово: говорив.

"Та й що ж?"

"А що ти з ним подієш? Удав, старий хрін, як звичайно, глухого: нічого не чує, та ще й лається, що волочуся бозна-де, гульки справляю, фіглі виробляю з хлопцями на вулицях. Та не тужи, моя Галю! Ось тобі слово козацьке, що таки умовлю його".

"Та тобі тільки аби слово сказати, Левку — і все вийде на твоє. Я знаю це по собі: часом і не послухала б тебе, а скажеш слово — і несамохіть роблю, чого тобі хочеться.

Сонце низенько, вечір близенько,

Вийди до мене, моє серденько!

Глянь, глянь!" вела вона далі, поклавши голову на плече йому й звівши очі вгору, де синіло без кінця, без краю тепле українське небо, зап'яте знизу кучерявими вітами вишень, що стояли перед ними. "Глянь,

он-он далеко блимнули зірочки: одна, друга, третя, четверта, п'ята... Правда ж, то ангели божі повідчиняли віконця у своїх ясних хатках на небі та й дивляться на нас? Так, Левку? Адже це вони дивляться на нашу землю? Що, коли б у людей та були крила, як у птахів, — туди б полетіти високо, високо... Ух, страшно! Жоден дуб у нас не дістане до неба. А кажуть, проте, що є десь, у якійсь далекій землі, таке дерево, що шумить верховіттям у самому небі, і бог сходить ним на землю вночі саме проти Великодня".

"Ні, Галю; у бога є довга драбина од неба аж до землі, її становлять проти Великодня святі архангели; і скоро бог ступить на перший щабель, усі нечисті духи полетять стрімголов і купами попадають у пекло, і тим-то на Христове свято жодної нечистої сили не буває на землі".

"Як тихо колишеться вода, мов та дитина в колисці!" казала далі Ганна, показуючи на став, похмуро обставлений темним кленовим лісом і оплакуваний вербами, що потопили в ньому жалібні свої віти. Мов безсилий дід, держав він у холодних обіймах своїх далеке, темне небо, обсипаючи крижаними поцілунками вогняні зорі, які тьмяно миготіли серед теплого нічного повітря, немов передчуваючи, що незабаром з'явиться пишновеличний цар ночі. Біля лісу, на горі, дрімав із зачиненими віконницями старий дерев'яний дім; мох та дике зілля вкривали його дах; кучеряві яблуні розрослись перед його вікнами; ліс, обіймаючи своєю тінню, кидав на нього дику понурість; ліщинові зарослі стелилися біля підніжжя його і скочувались до ставу.

"Я пам'ятаю, мов крізь сон", сказала Ганна, не одводячи очей од нього: "давно, давно, коли я ще була маленька й жила у матері, страшне щось розказували про дім цей. Левку, ти, певне, знаєш, розкажи мені!.."

"Бог із ним, зоре моя! Мало чого не наплетуть баби та люди нерозумні! Ти себе тільки розтривожиш, боятимешся, і не заснеться тобі спокійно".

"Розкажи, розкажи, любий, чорнобривий парубче", казала вона, притуляючись личком своїм до щоки йому й обіймаючи його. "Ні, ти, певне, не любиш мене; у тебе є інша дівчина. Я не боятимусь; я спокійно спатиму ніч. А тепер от не засну, коли не розкажеш. Буду мучитися, думати та гадати… розкажи, Левку!" "Мабуть, правду кажуть люди, що в дівчатах сам дідько сидить, їхню цікавість підбурюючи. Ну, то слухай же: давно, моє серденько, жив у цьому домі сотник. У сотника була дочка, ясна панночка, біла, як сніг, як твоє личко. Сотникова жінка давно вже померла; задумав сотник женитися вдруге. "Чи будеш же ти голубити мене, як перше, батьку, коли візьмеш другу жінку?" — "Буду, доню моя; ще дужче пригортатиму тебе до серця! Буду, доню моя; ще ясніші сережки та намиста даруватиму тобі!"

"Привіз сотник молоду жінку до нового дому свого. Красна була молода жінка. Рум'яна та білолиця була молода жінка; тільки так страшно глянула на свою пасербицю, що та аж скрикнула, її побачивши. І хоч би тобі слово за цілий день сказала лиха мачуха. Зайшла ніч; пішов сотник з молодою жінкою до своєї опочивальні; замкнулася й ясна панночка у себе в світлиці. Гірко їй стало; заплакала вона. Аж бачить: страшна чорна кішка крадеться до неї; шерсть на ній горить, і залізні пазури цокають по помосту. Злякалася панночка, вискочила на лаву: кішка за нею. Перестрибнула на лежанку: кішка й туди, та як кинеться їй на шию та й ну душити. Скрикнула панночка, одірвала її од себе, кинула додолу; знов скрадається страшна кішка. Туга її взяла. На стіні висіла батькова шабля. Схопила вона її та брязь по помосту — лапа з залізними пазурами відскочила, і кішка з виском зникла в темному кутку. Цілий день не виходила із світлиці своєї молода жінка; на третій день вийшла з зав'язаною рукою. Вгадала бідолашна панночка, що мачуха її відьма і що вона їй перерубала руку. На четвертий день звелів сотник своїй дочці по воду ходити, хату мести, як простій мужичці, і заказав заходити до панських покоїв. Тяжко було сердешній; та нічого не вдієш, мусила чинити батькову волю. На п'ятий день вигнав сотник свою дочку босу з дому і скибки хліба не дав на дорогу. Аж тоді заридала панночка, закривши руками біле лице своє: "Занапастив ти, батьку, рідну дочку свою! Занапастила відьма грішну душу твою! хай

тебе бог простить; а мені, безталанній, мабуть, не велить він жити на білому світі". — "І от, чи бачиш ти..." Тут повернувся Левко до Ганни, показуючи пальцем на дім. "Глянь сюди: он там, далі від дому, найкрутіший берег! З того берега кинулася панночка в воду, і з того часу не стало її на світі..."

"А відьма?" боязко перебила Ганна, дивлячись на нього стуманілими від сліз очима.

"Відьма? Старі баби вигадали, буцімто з того часу всі утоплені виходили місячними ночами в панський сад грітися проти місяця; і сотникова дочка стала у них за найстаршу. Якоїсь ночі побачила вона мачуху свою біля ставу, кинулася на неї і, кричачи, затягла у воду. Проте відьма й тут додумалась: обернулась під водою на одну із утоплених, та через те й уникла трійчатки з зеленого очерету, якою хотіли її утоплені бити. Ет, вір бабам! Кажуть іще, немов панночка збирає щоночі утоплених і заглядає поодинці кожній в обличчя, щоб пізнати, котра з них відьма; та й досі не пізнала. І коли попадеться з людей хто, зараз силує його вгадувати, страхаючи, що як не вчинить по її, то вона його втопить у воді. Ось як, моя Галю, оповідають старі люди!.. Теперішній пан хоче ставити на тому місці винокурню[22] і прислав навмисне для того винокура... Та стривай, чути гомін. Це наші повертаються з вулиці. Прощай, Галю! Спи спокійно і не думай про ті бабські вигадки!"

По тій мові обійняв її міцніше, поцілував та й пішов.

"Прощай, Левку!" сказала Ганна, задумано вдивляючись у темний ліс.

Величезний огняний місяць почав у цей час пишно вирізуватись із землі. Ще половина його була під землею; а вже весь світ наповнився якимсь урочистим сяйвом. Став заіскрився. Тінь од дерев ясно стала вирізнятися на темній зелені.

"Прощай, Ганно!" розляглися позад неї слова з поцілунком разом.

"Ти вернувся?" сказала вона, оглядаючись; та, побачивши перед себе незнайомого парубка, одвернулася.

"Прощай, Ганно!" почулося знову, і знов поцілував її хтось у щоку.

"От принесла лиха година ще й другого!" сказала вона спересердя.

"Прощай, мила Ганно!"

"Ще й третій!"

"Прощай! прощай! прощай, Ганно!" і поцілунки засипали її з усіх боків.

"Та тут їх ціла ватага!" кричала Ганна, вириваючись із гурту парубків, що навперебій хапалися обняти її. "І як їм не набридне безперестанку цілуватися! Скоро, далебі, не можна буде вийти на вулицю!"

По цій мові двері з грюкотом зачинились, і тільки чути було, як скреготнув у них залізний засув.

II. ГОЛОВА

Чи знаєте ви українську ніч? о, ви не знаєте української ночі! Пригляньтесь до неї: з середини неба дивиться місяць. Безмежне склепіння небесне розійшлось, розширилось іще безмежніш. Горить і дише воно. Земля вся у срібному світлі; а дивне повітря віє і теплом, і прохолодою, і дише млостю, і розливає океан пахощів. Божественна ніч! Чарівлива ніч! Нерухомо, натхненно стали гаї, виповнені темрявою, і кинули велетенську тінь од себе. Тихі та спокійні ці стави; холод і морок

вод їх похмуро оточений темно-зеленими стінами садів. Незаймані гущавини черешень та черемхи боязко простягай своє коріння у студені джерела і шепочуть іноді листям, немов сердячись та гніваючись, коли прекрасний зальотник — нічний вітер, закравшися зненацька, цілує їх. Увесь ландшафт спить. А вгорі все дише, все чудове, все урочисте. А на душі й безмежно, і дивно, і рої срібних видінь зграйно виникають у її глибині. Божественна ніч! Чарівлива ніч! І раптом усе ожило: і гаї, і стави, і степи. Котиться величний грім українського солов'я, і здається, що й місяць заслухався його посеред неба... Як зачароване, дрімає на пагорбі село. Ще біліше, ще краще блищать проти місяця гурти хат; ще сліпучіше вирізуються з темряви низькі їх стіни. Пісні замовкли. Скрізь тихо. Благочестиві люди вже сплять. Де-не-де тільки світяться вузенькі вікна. Перед деякими тільки хатами, біля порога, запізніла сім'я сидить за пізньою вечерею.

"Та гопак же не так танцюється! отож-то я дивлюсь, усе воно щось не теє. Що ж це розказує кум?.. Ану: гоп трала! гоп трала! гоп, гоп, гоп!" Так розмовляв сам із собою підпилий дядько середнього віку, танцюючи по вулиці... "їй-богу, не так танцюється гопак! Чого мені брехати? от, їй-богу, не так! Ану, гоп трала! гоп трала! гоп, гоп, гоп!"

"Ото здурів чоловік! хоч би ж іще хлопець який, а то старий кабан, дітям на сміх, танцює вночі серед вулиці", скрикнула літня собі жінка, несучи дорогою солому: "Іди до хати своєї! Пора спать давно!"

"Я піду", сказав, зупинившись, дядько. "Я піду! Я не подивлюсь на якогось там голову! Що він собі думає, дідько б утився його батькові, що він голова, що він обливає людей на морозі холодною водою, то й кирпу дере! Ну, голова, голова. Я сам собі голова. От бий мене сила божа! Хай мене сила божа поб'є! Я сам собі голова. От що, а не то що..." говорив він, підходячи до першої найближчої хати, і спинився перед вікном, мацкуючи пальцями по склу і силкуючись налапати дерев'яну закрутку: "Стара, одчиняй! Стара, мерщій, казано тобі, одчиняй! Козакові спати пора!"

"Куди ти, Каленику! Ти ж до чужої хати потрапив", закричали, сміючись, позад нього дівчата, що верталися з веселої вулиці. "Показать тобі твою хату?"

"Покажіть, любі молодички!"

"Молодички? чи чуєте", підхопила одна: "що за чемний цей Каленик? За це йому треба показати хату… та ні, раніше потанцюй!"

"Потанцювать?.. Ой, ви ж химерні дівчата!" протяг Каленик, сміючись та сварячись пальцем і заточуючись, бо ноги його не могли вдержатись на одному місці. "А дастеся перецілувати? Всіх перецілую, всіх!.." І він, бокуючи, припустив за ними. Дівчата зчинили крик, перемішались; та потім посмілішали і перебігли на другий бік, побачивши, що Каленик не дуже швидкий на ходу.

"Он де твоя хата!" закричали вони йому, тікаючи й показуючи на хату, багато більшу за сусідні, що належала сільському голові. Каленик слухняно поплентався у той бік, починаючи знову лаяти голову.

Але хто ж цей голова, що накликав на себе такі недобрі поголоски та пересуди? О, цей голова велика особа на селі. Доки Каленик дійде, куди прямує, ми, певна річ, встигнемо дещо сказати про нього. Все село, побачивши його, береться за шапки; а дівчата, щонаймолодші, віддають надобридень. Хто б із парубків не захотів головувати? Голові вільно навідуватися до всіх тавлинок; і кремезний дядько шанобливо стоїть, знявши шапку, увесь час, поки голова порається своїми грубими та зашкарублими пальцями в його луб'яній табакерці. На сільському сході чи громаді, дарма, що влада його обмежена кількома голосами, голова завжди бере гору і мало не з власної волі висилає, кого йому схочеться, справляти та рівняти шляхи чи копати рови. Голова чоловік понурий, суворий на вигляд і не любить багато говорити. Давно ще, дуже давно, коли блаженної пам'яті велика цариця Катерина їздила до Криму, був обраний він за провожатого; цілих два дні служив він цю службу і навіть

удостоївся сидіти на передку поруч із царициним кучером. І з того самого часу голова вивчився роздумливо та поважно понурювати голову, розгладжувати довгі закручені вниз вуси і бистрим соколиним оком зиркати спідлоба. І з того часу голова, про що було тільки хто з ним заговорить, завжди уміє звернути на те, як він ото віз царицю і сидів на передку в царській кареті. Голова любить інколи вдати глухого, а надто як почує те, чого б не хотілося йому чути. Голова ненавидить франтівство: ходить завжди у свитці з чорного доморобного сукна, підперізується кольоровим шерстяним поясом, і ніхто ніколи не бачив його інакше одягненим, опріч хіба того часу, як переїздила цариця до Криму, коли на ньому був синій козацький жупан. Але навряд чи вже хто на селі той час пам'ятає, а жупан лежить у нього в скрині під замком. Голова вдівець: та коло нього живе свояченица, що варить йому обідати й вечеряти, змиває лавки, білить хату, пряде йому на сорочки, заправляє всією господою. На селі подейкують, буцімто вона зовсім йому не родичка; але ми вже бачили, що є в голови багато ворогів, радих про нього пускати всякий поговір. Проте, може, цьому дало привід і те, що свояченици завжди не подобалось, коли голова заходив у поле, вкрите жницями, або до козака, у якого була молода дочка. Голова сліпий на одно око; зате видюче око в нього лиходійське і здалека може примітити гарненьку селянку. Одначе він тоді тільки наведе його на гарненьке личко, як роздивиться добре, чи не стежить звідкись свояченица. Але ми, мабуть, усе вже розповіли, що треба, про голову; а п'яний Каленик не дочвалав іще й до половини дороги, і довго ще частував голову всіма добірними словами, що тільки могли спасти на лінивий та неповоротний язик його.

III. НЕСПОДІВАНИЙ СУПЕРНИК. ЗМОВА

Ні, хлопці, ні, не хочу! Що за розгулля таке? Як вам не набридне гультяювати? Уже й так ославлено нас, буцімто ми бозна-які паливоди. Лягайте краще спати!" Так говорив Левко до розгульних товаришів своїх, що підбивали його на нові витівки. "Прощайте, братове! добраніч!" Він швидко пішов від них вулицею.

"Чи спить же то моя ясноока Ганна?" думав він, підходячи до знайомої нам хати з вишневими деревами. Серед тиші почулася неголосна розмова. Левко спинився. Поміж деревами забіліла сорочка... "Що це значить?" подумав він і, підкравшися ближче, сховався за дерево. Проти місяця сіяло перед ним дівоче обличчя... Це Ганна! Але хто ж отой високий чоловік, що стояв до нього спиною? Даремно придивлявся він: тінь огортала того від ніг до голови. Тільки спереду він був освітлений трохи, та найменший рух Левка вперед загрожував неприємністю бути поміченим, і тому, тихо прихилившись до дерева, вирішив він зоставатися на місці. Дівчина ясно вимовила його ім'я. "Левко? Левко ще молокосос!" говорив хрипко і півголосом високий чоловік. "Якщо я застану його коли в тебе, то добре намну йому чуба..."

"Хотілося б мені знати, що це за шельма нахваляється нам'яти мені чуба!" стиха промовив Левко і витяг шию, щоб не пропустити жодного слова. Але незнайомий говорив далі так тихо, що нічого не можна було почути.

"Як же тобі не соромно?" сказала Ганна, коли він докінчив своє. "Ти неправду кажеш; ти обманюєш мене; ти мене не любиш; і я ніколи не повірю, щоб ти мене любив!"

"Знаю", провадив далі високий чоловік: "Левко багато наговорив тобі дурниць і закрутив твою голову" (тут здалося парубкові, що голос незнайомого не зовсім незнайомий, і начебто він десь його й чув); "та я дамся взнаки Левкові!" вів далі свою мову незнайомий. "Він думає, що я не бачу всіх його фіглів. Скуштує він, собачий син, які в мене кулаки!"

При цих словах Левко не міг уже більше стримати свого гніву. Підійшовши на три кроки до нього, замахнувся він з усієї сили, щоб одважити доброго ляща, від якого незнайомий, хоч, бачилось, і дужий, та не встояв би, певне, на місці; але саме тут світло впало на лице йому, і Левко остовпів, побачивши, що перед ним стояв батько його. Тільки й міг парубок на таке диво похитати головою та присвиснути стиха крізь

зуби. Десь збоку щось шелеснуло; Ганна прудко влетіла в хату, грюкнувши за собою дверима.

"Прощай, Ганно!" закричав тут один із парубків, підкравшись і обнявши голову, — і з ляком одскочив назад, зустрівши жорсткі вуси.

"Прощай, красуне!" скрикнув другий; та зараз же полетів сторчака від тяжкого стусана голови.

"Прощай, прощай, Ганно!" закричало декілька парубків, почепившися йому на шию.

"Згиньте ви, прокляті гульвіси!" кричав голова, одбиваючись і тупаючи ногами. "Що я вам за Ганна! Гетьте слідом за батьками на шибеницю, бісові діти! Поприлипали, як мухи до меду. Дам я вам Ганни!" "Голова! голова! голова це!" загукали хлопці та й кинулись урозтіч.

"От так батько!" казав Левко, отямившись од такого дива і дивлячись услід голові, що, лаючись, відходив геть. "Бач, які фіглі-миглі він витіває! добре! А я ж то дивлюсь та мізкую, що воно за знак, що він раз у раз удає глухого, коли з ним заговориш про діло. Стривай же, старий шкарбане, будеш ти в мене знать, як швендяти під вікнами у молодих дівчат, будеш знать, як одбивати чужих наречених! Гей, хлопці! сюди! сюди!" гукав він, махаючи рукою парубкам, що знову сходились до гурту. "А йдіть-но сюди! Я умовляв вас іти спати, а тепер передумав і ладен хоч цілу ніч сам гуляти з вами".

"Оце до діла!" сказав плечистий і кремезний парубок, що мали його за найпершого паливоду та гультяя на селі. "Мені все якось нудно, коли не вдасться погуляти гаразд та штук натворити. Усе наче бракує чогось. Так, немовби загубив шапку чи люльку; одно слово, не козак та й годі".

"Чи згода ваша подратувати сьогодні як слід голову?"

"Голову!"

"Еге, голову. Що він собі справді вигадав! Він верховодить у нас, наче гетьман який. Мало йому, що коверзує, наче над своїми холопами, так ні, він ще й під'їжджає до дівчат наших. Адже, мабуть, нема на все село гарненької дівчини, щоб до неї не лицявся голова".

"А так, а так", гуртом закричали всі хлопці. "Що ми, хлопці, за холопи? Хіба ми не такого роду, як і він? Ми, слава богу, вольні козаки! Покажімо йому, братця, що ми вольні козаки!"

"А й покажемо!" загукало парубоцтво. "Та як голову, то вже й писаря не минути!"

"Не минемо й писаря! А в мене, як на те, склалася славна пісня про голову. Ходім-но, я вас її навчу", казав далі Левко, вдаривши по струнах бандури. "Та слухайте: попереодягайтеся, хто там у що може!"

"Гуляй, козацька голово!" казав кремезний гультяй, вдаривши ногою об ногу й ляснувши руками. "Що за розкіш! Що за воля! Як візьмеш дуріти, то здається, наче давні літа згадуєш. Любо, вольно на серці; а душа наче в раю. Гей, хлопці! Гей! гуляй!.."

І ватага галасливо понеслася вулицями. І благочестиві бабусі, розбуджені криком, одчиняли віконця і хрестилися сонними руками, примовляючи: "ну, тепер гуляють парубки!"

IV. ПАРУБКИ ГУЛЯЮТЬ

Водній тільки хаті кінець вулиці ще світилося. То господа голови. Голова вже давно скінчив свою вечерю і, напевне, давно б уже й заснув; та в нього був саме гість, винокур, що його прислав будувати винокурню поміщик, який мав невеликий шматок землі між вольними козаками. На покуті, на почесному місці, сидів гість — низенький, товстенький

чоловічок, з маленькими, сміхотливими оченятами, де, здавалося, написано було, як то йому любо курити свою коротеньку люльку, щохвилини спльовуючи і притоптуючи пальцем перегорілий уже на присок тютюн, що з неї вилазив. Димові хмари швидко розросталися над ним, одягаючи його в сивий туман. Було схоже, ніби широкому коминові з якоїсь винокурні набридло сидіти на своєму даху, і він надумав прогулятися та й засів собі звичайнісінько у хаті в голови. Під носом стирчали в нього коротенькі і густі вуси; але вони так невиразно мелькали крізь тютюновий дим, що здавалось, наче то миша, яку винокур упіймав та й держав у роті в себе, підкопуючись під монополію комірного кота. Голова, як господар, сидів у самій сорочці та полотняних шароварах. Орлине око його, як вечірнє сонце, помалу починало мружитись і примеркати. Кінець стола палив люльку один із сільських десяцьких, які складали команду голови, що сидів задля пошани до господаря у свитці.

"Чи скоро ж ви думаєте", сказав голова, обертаючись до винокура й кладучи хреста на рот, саме-бо позіхнув: "поставити свою винокурню?"

"Як бог поможе, то цієї осені, може, й закуримо. На Покрову, то я ладен на що хочете битися об заклад, якщо пан голова не буде ногами німецькі кренделі виписувати по дорозі".

На цім слові оченята винокурові зникли: замість них протяглися промені до самих вух; увесь тулуб заколивався од сміху, і веселі губи випустили на якусь мить димучу люльку.

"Дай-то, боже", сказав голова, удавши на обличчі своєму щось подібне до усмішки. "Тепер іще, слава богу, винокурень розвелось трохи. А от за давнього часу, коли проводжав я царицю по переяславській дорозі, ще небіжчик Безбородько..."

"Ну, свате, згадав часи! Тоді від Кременчука аж до Ромен не налічив би і двох винокурень. А тепер... Чи чув ти, пак, що повигадували кляті

німці? Незабаром, кажуть, будуть курити не дровами, як усі чесні християни, а якоюсь чортячою парою". Теє кажучи, винокур задумано дивився на стіл і на розставлені на ньому руки свої. "Як це парою — далебі, не знаю!"

"Що за дурні, прости господи, оті німці!" сказав голова. "Я б їх батогом, сучих дітей! Чи чувана річ, щоб парою та можна було варити що. Виходить, ложку борщу не можна піднести до рота, не засмаживши губ, замість молодого поросяти..."

"І ти, свате", обізвалася, Сидячи з підгорнутими ногами на лежанці, свояченица: "увесь цей час житимеш у нас без жінки!"

"А навіщо вона мені? Коли б іще хоч що добре було". "Начебто не гарна?" спитав голова, навівши на нього око своє.

"Де там гарна! Стара, як біс/Пика вся в зморшках, немов порожній гаманець". І низенька постать винокура захиталася знову од реготу.

При цих словах щось почало шарити за дверима; двері одчинились, і чоловік, не скидаючи шапки, ступив за поріг та й став, наче у роздумі, посеред хати, роззявивши рота й оглядаючи стелю. Це був знайомий нам Каленик.

"От я й додому прийшов!" говорив він, сідаючи на лаву біля дверей і не зважаючи анітрохи на присутніх. "Ач, як розтяг вражий син, сатана, дорогу! Ідеш, ідеш, і кінця нема! Ноги наче попереламував хто. Дістань-но там, стара, кожуха, підстелити мені. На піч до тебе не прийду, їй-богу, не прийду: ноги болять! Дістань його, там він лежить, коло покуття; гляди, тільки не перекинь горшка з тертою табакою. Або ні, не займай, не займай! Ти, може, п'яна сьогодні... Хай уже я сам дістану..."

Каленик підвівся трохи, але непоборна сила прикувала його до лави.

"За це люблю", сказав голова: "прийшов до чужої хати та й порядкує, як у себе дома! Витурити його, доки живий та цілий!.."

"Нехай він собі, свате, відпочине!" сказав винокур, спиняючи його за руку. "Це корисна людина; коли б тільки таких було більше — і винокурня наша славно пішла б..."

Проте не з добродушності ішли ті слова. Винокур вірив у всі прикмети, і зараз-таки вигнати людину, що сіла вже на лаву, означало в нього накликати біду. "Що то, як старість прийде!.." бурмотів Каленик, лягаючи на лаві. "Хай би вже, сказать, був п'яний; так ні ж таки, не п'яний, їй-богу, не п'яний! Чого б я брехав? Я ладен сказати це хоч і самому голові. Що мені голова? Бодай він здох, сучий син! Плював я на нього! Бодай його, одноокого чорта, возом переїхало! Що він обливає людей на морозі..."

"Еге! влізла свиня в хату та ще й ногами на стіл преться", сказав голова, гнівно підводячись зі свого місця; але в цей час важкенький камінь, розбивши вікно вдрізки, полетів йому під ноги. Голова спинився. "Коли б я знав", сказав він, підіймаючи каменя: "що це за шибеник шпурнув, я б навчив його, як кидатись! Які капості!" провадив він далі, розглядаючи камінь на руці лютим поглядом. "А бодай він подавився цим каменем..."

"Стривай, стривай! Боже тебе борони, свате!" підхопив, сполотнівши, винокур. "Боже борони тебе, і на тім, і на цім світі, поблагословити когось такою лайкою!"

"Ото найшовся заступник! Хай він пропаде!.." "І не думай, свате! Ти не знаєш, певне, що сталося з покійною тещею моєю?"

"З тещею?"

"Еге, з тещею. Увечері, трохи, може, раніш, ніж оце тепер, посідали вечеряти: небіжчиця теща, небіжчик тесть, та наймит, та наймичка, та дітей штук із п'ятеро. Теща одсипала трохи галушок з великого казана в миску, щоб не такі були гарячі. По роботі всі виголодались і не хотіли чекати, доки прохолонуть. Ото понастромлювали на довгі дерев'яні шпички тії галушки та й почали їсти. Аж тут хто зна відкіля взявся якийсь чоловік, якого він роду, бог його знає, проситься й собі до трапези. Як не нагодувати голодного чоловіка! Дали і йому шпичку. Тільки ж гість лигає галушки, наче корова сіно. Доки ті з'їли по одній і опустили шпички по другій узяти, дно було гладеньке, як папський поміст. Теща насипала ще; думає, гість наївся, то буде уминати менше. Куди там! Ще краще взявся трощити! і другу спорожнив. "А бодай ти подавився цими галушками!" подумала голодна теща; а той раптом похлинувся та й упав. Кинулись до нього — а він уже й богові душу оддав. Подавився". "Так йому, ненажері клятому, й треба!" сказав голова.

"Так воно так, та не те вийшло: з того часу спокою не було тещі. Що тільки ніч зайде, мрець і тарганиться. Сяде верхи на комин, проклятий, і галушку держить у зубах. Удень тихо, і не чути про нього; а скоро почне примеркати, глянеш на хату, а він уже й осідлав, собачий син, комина..."

"І галушка в зубах?"

"І галушка в зубах".

"Чудасія, свате! Я, пригадую, чув щось похоже ще за покійниці цариці..."

Тут голова спинився. Під вікном почувся гамір і тупання: хтось танцював. Спершу тихо дзенькнули струни бандури, до них прилучився голос. Струни загриміли дужче; кілька голосів почали підтягати, і пісня зашуміла, як вихор:

Гей, чи чули, хлопці, ви?

Чи голів ви позбувались?

У старого голови

Клепки всі порозсипались.

Треба голову набить

Та міцними обручами.

Треба голову скропить

Батогами! Батогами!

Одноокий голова

Вже старий, як біс, — а дурень:

На дівчат усе кива

Та моргає… дурень, дурень!

І куди вже пнешся ти?

Та тебе б у домовину,

Сивий дурню, одвести

За чуприну! за чуприну!

"Ловка пісня, свате!" сказав винокур, нахиливши голову трохи набік і повернувшись до голови, що остовпів від такого зухвальства. "Ловка! Негаразд тільки, що голову згадують не зовсім пристойними словами..." І знову поклав руки на стіл з солодкою якоюсь втіхою в очах, готуючись слухати ще, бо під вікном розлягався регіт і крики: ще раз! ще раз! Одначе гостре око помітило б одразу, що то не з подиву великого голова так довго залишається на одному місці. Так тільки старий, бувалий кіт дозволяє часом недосвідченій ще миші бігати коло свого хвоста; а тимчасом швидко укладає план, як перетяти їй дорогу до її нори. Ще єдине око голови пильно дивилося на вікно, а вже рука, давши знак десяцькому[23], держалась за дерев'яну закрутку в дверях, і раптом на вулиці зчинився крик... Винокур, мавши серед багатьох своїх достоїнств іще й цікавість, похапцем набив тютюном свою люльку і вибіг на вулицю; та штукарі вже розбіглись.

"Ні, ти не втечеш од мене!" кричав голова, тягнучи за руку когось у вивернутому вовною наверх чорному кожусі. Винокур, користуючись нагодою, підбіг, щоб заглянути в обличчя цьому порушникові спокою; але злякано відступив назад, побачивши довгу бороду й страшно розмальовану пику. "Ні, ти не втечеш од мене!" кричав голова, тягнучи свого бранця, що, нітрохи не опираючись, спокійно йшов за ним, наче до себе в хату, просто в сіни. "Карпе, відчиняй комору!" сказав голова десяцькому. "Ми його в темну комору! А там збудимо писаря, скличемо десяцьких, переловимо всіх оцих розбишак та сьогодні ж і резолюцію всім їм учинимо!"

Десяцький забрязкав невеликим висячим замком у сінях і відчинив комору. Але тут саме бранець, користуючись тим, що в сінях було темно, раптом проявив надзвичайну силу і вирвався з його рук.

"Куди?" закричав голова, схопивши його ще міцніше за комір.

"Пусти, це я!" чувся тоненький голос. "Не поможе! не поможе, брат! Пищи собі хоч по-чортячому, не то що по-бабському, мене не одуриш!" і штовхнув його в темну комору так, що бідний бранець застогнав,

упавши на долівку, а сам в супроводі десяцького рушив до писаревої хати, і слідом за ними, як пароплав, задимів винокур.

Задумавшись, ішли вони всі троє, похнюпивши голови, аж раптом, повертаючи в темний завулок, разом скрикнули від сильного удару по лобах, і такий самий крик відлунав у відповідь їм. Голова, примруживши око своє, побачив, вельми здивований, писаря з двома десяцькими.

"Я до тебе йду, Пане писарю".

"А я до твоєї милості, пане голово".

"Чудасія, пане писарю".

"Диво та й годі, пане голово".

"А що?"

"Хлопці казяться! бешкетують цілими юрмами по вулицях. Твою милість величають такими словами — одно слово, вимовити сором; п'яний москаль побоїться викинути їх нечестивим своїм язиком". (Все це худорлявий писар, у пістрьових шароварах і в жилеті дріжджаного кольору, проказував, витягаючи шию вперед і зараз же повертаючи її до попереднього стану.) "Задрімав був трохи, так розбудили трикляті волоцюги сороміцькими своїми піснями та грюкотом! Хотів приструнчити їх гарненько, та поки надів шаровари й жилет, усі розбіглися хто куди. Найстарший їхній проте не викрутився. Виспівує він тепер у мене в тій хаті, куди садовлять колодників. Аж душа мені горіла дізнатися, що воно за птах, та пика уся в сажі, як у того чорта, що кує цвяхи для грішників".

"А як він убраний, пане писарю?"

"У чорному вивернутому кожусі, сучий син, пане голово".

"А чи не брешеш ти часом, пане писарю? Що, коли цей пройдисвіт сидить тепер у мене в коморі?"

"Ні, пане голово. Ти сам, даруй на цім слові, согрішив трохи".

"Давайте-но світла! ось ми побачимо його!"

Світло принесли, двері відчинили, і голова аж охнув здивовано, побачивши перед собою свояченицю.

"Скажи, будь ласка", сказала вона, підступаючи до нього: "чи не зсунувся ти вже зовсім з глузду? Чи була в одноокій довбні твоїй хоч крихта мозку, коли штовхнув ти мене в темну комору; щастя ще, що не вдарилась я головою об залізний гак. Хіба ж я не кричала тобі, що це я? Схопив, клятий ведмідь, своїми залізними лапами, та й штовхає! А бодай тебе на тім світі штовхали чорти!.." Ці останні слова винесла вона вже за двері, на вулицю, виходячи туди задля своєї якоїсь причини. "Та я бачу, що це ти", сказав голова, отямившись. "Ну, пане писарю, чи не шельма той шибеник?" "Шельма, пане голово".

"А чи не пора нам усіх тих гульвіс провчити як слід та навернути їх до чесного діла?"

"Давно пора, давно пора, пане голово".

"Вони, дурні, взяли собі… Що за нечиста сила, наче свояченица кричить чогось на вулиці; вони, дурні, взяли собі в голову, буцімто я їм рівня. Вони думають, що я їх брат, простий козак!.." Тут голова відкашлявся і поглянув навколо спідлоба, — бачилось, що лагодиться почати мову про речі поважні. "Тисяча… отих клятих років, хоч убий, не вимовлю… ну, ще й якогось-то року, комісарові тодішньому Ледачому, наказано було вибрати з-між козаків спритнішого за всіх. О! (це "о" голова вимовив, піднявши палець догори) спритнішого за всіх! цариці за провожатого. Я тоді…"

"Що й казати! це кожен уже знає, пане голово. Всі знають, як заслужив ти царської ласки. Признайся тепер, на моє вийшло; таки ти согрішив, сказавши, що піймав того харцизяку в вивернутому кожусі?"

"А щодо того диявола у вивернутому кожусі, то його, на науку іншим, забити в колодки та й всипати добре. Хай знають, що воно — власть! Від кого ж голова й наставлений, як не від царя? А там доберемось і до інших хлопців: я не забув, як трикляті гульвіси загнали в город стадо свиней, що поїли мені всю капусту та огірки; я не забув, як бісові діти не хотіли мені жито змолотить; я не забув... Та хай вони згинуть, мені треба доконче знати, що то за шельма у вивернутому кожусі".

"Це спритний, видно, птах!" сказав винокур; щоки в нього за всю розмову безперестанно заряджались димом, як тяжка гармата, на цім же слові губи, звільнивши люльку, викинули цілий хмаровий фонтан. "Такого-от чоловіка не зле б, про всякий випадок, і при винокурні мати. А ще краще повісити на верхів'ї дуба замість панікадила". Такий дотеп здався, не зовсім дурним винокурові, і він тут-таки намислив, не чекаючи, поки хто інший його похвалить, нагородити себе хрипким сміхом.

На цей час підходили вони до невеликої, геть похиленої хати, — цікавість у наших подорожан зросла. Усі стовпились біля дверей. Писар дістав ключа, забряжчав ним коло замка: та це був ключ од скрині його. Нетерплячка зросла. Засунувши руку, почав він шукати і сипати лайку за лайкою, що ніяк не знайде його. "Є!" сказав він нарешті, нагнувшись і витягаючи його десь із самого дна просторої кишені пістрьових своїх шароварів. На цім слові серця наших героїв, здавалося, злились в одно. І це величезне серце забилося так сильно, що навіть замок, брязнувши, не міг заглушити нерівного його стуку. Двері одчинились і... Голова пополотнів; винокурові стало холодно, і чуб його, здавалося, хотів злетіти на небо; жах відбився на писаревому обличчі: десяцькі поприростали до землі і не могли ніяк стулити дружно роззявлених ротів своїх: перед ними стояла свояченица.

Вражена не менше за них, вона проте схаменулась і хотіла була підійти до них.

"Стій!" закричав нестямним голосом голова і грюкнув за нею дверима. "Панове! це сатана!" галасував він. "Вогню! мерщій вогню! Не пошкодую казенної хати! Пали її, пали, щоб і кісток чортових не зосталося на землі!"

Свояченица від жаху кричала, чуючи за дверима грізний вирок. "Що ви, братця!" казав винокур. "Слава богу, волосся у вас мало не в снігу, а й досі розуму не набрались: од простого вогню відьма не загориться! Тільки вогонь з люльки може запалити нечисту силу. Стривайте, ось я зараз!"

Та теє мовивши, висипав він гарячий присок із люльки у віхоть соломи і взявся роздмухувати його. Відчай додав тимчасом духу нещасній свояченици, і вона почала голосно благати та умовляти їх.

"Стривайте, братця! Навіщо даремно гріха набиратись; може, це й не сатана!" сказав писар. "Коли воно, теє, тобто, що сидить там, згодиться перехреститись, то це буде певний знак, що не чорт".

На це пристали.

"Цур, сатано!" казав далі писар, притулившись губами до щілини в дверях. "Як не поворухнешся з місця, то ми відчинимо двері".

Двері відчинились.

"Перехрестись!" сказав голова, оглядаючись назад себе, наче вибираючи безпечне місце задля ретиради.

Свояченица перехрестилась.

"Що за чортовиння! це ж і справді свояченица!"

"Яка нечиста сила затягла тебе, кумо, до цієї нори?"

І свояченица, схлипуючи, розказала, як серед вулиці схопили її хлопці на оберемок і, хоч вона й дуже пручалась, увіпхнули в широке вікно хати й забили віконницею. Писар глянув: завіси од широкої віконниці одірвано, і тільки зверху прибита вона дерев'яним брусом.

"Начувайся ж, одноокий сатано!" скрикнула вона, підступивши до голови, що подався трохи назад і все ще міряв її своїм оком. "Я знаю твою думку: ти хотів, ти радий був нагоді спалити мене, щоб мати собі волю лицятися до дівчат, щоб не було кому бачити, як дуріє сивий дід. Ти думаєш, я не знаю, про що ти цього вечора говорив з Ганною? О! я знаю все! Мене трудно ошукати й не такій дурноверхій головешці, як твоя. Я довго терплю, та потім уже не прогнівайся..."

Сказавши це, вона показала кулака і швидко пішла, зоставивши остовпілого голову. "Ні, тут не на жарт сатана вплутався", думав він, шкребучи собі тім'я.

"Спіймали!" гукнули, входячи, десяцькі.

"Кого спіймали?" спитав голова.

"Чорта у вивернутому кожусі."

"Давайте його сюди!" гукнув голова, схопивши за руки приведеного бранця. "Та ви показились: це ж п'яний Каленик".

"Що за погибель! в руках у нас був, пане голово! У провулку обступили нас кляті хлопці, та ну танцювати, смикати, висолоплювати язики, виривати з рук... а, нечистий би вас забрав!.. 1 як ми схопили цю ворону замість нього, бог один знає!"

"Властю моєю і всіх мирян дається повеління зловити зараз же цього розбійника; а оним способом і всіх, кого найдете на вулиці, і привести на розправу до мене!.."

"Змилуйся, пане голово!" закричав дехто, кланяючись у ноги. "Коли б ти бачив, що то за пики: нехай нас бог поб'є, і родились ми й хрестились — не бачили таких бридких мармиз. Адже як що до чого, пане голово, то перелякають добру людину так, що опісля жодна баба не візьметься виливати переполох".

"Дам я вам переполоху! Що ви? не хочете слухатися? Ви, певне, тягнете за ними руку? Ви бунтарі? Що це?.. Що це?.. Ви заводите розбій!.. Ви... Я донесу комісарові! Зараз же мені! чуєте, зараз. Біжіть, летіть птицею! Щоб я вас... Щоб ви мені..."

Усі розбіглись.

V. УТОПЛЕНА

Ні про що не турбуючись, не думаючи про розіслану погоню, призвідник усього того гармидеру помалу підходив до старого дому та ставу. Не треба, думаю, й казати, що це був Левко. Чорний кожух його був розстебнутий. Шапку держав він у руці. Піт котився з нього градом. Велично й похмуро чорнів кленовий ліс, обсипаючись тільки на краю, що стояв проти місяця, тонким срібним пилом... Нерухомий став повіяв прохолодою на стомленого пішоходця і примусив його відпочити на березі. Скрізь тихо; у глибокій лісовій гущавині тільки чути було солов'їні співи. Непереборний сон швидко почав склеплювати йому очі; стомлене тіло от-от ладне було забутися й заніміти; голова похилилась... "Ні, так я, бува, ще засну тут!" сказав він, стаючи на ноги й протираючи очі. Оглянувся: ніч стояла перед ним ніби ще пишніша. Якесь дивне п'янке сяйво домішалось до місячного блиску. Ніколи ще не доводилось йому таке бачити. Срібний туман оповив усе навколо. Пахощі од розквітлих яблунь і нічних квітів лилися по всій землі. Зачудований, дивився він у

непорушні води ставу: старовинний панський дім, дахом перекинутий вниз, одбивався там виразно, у якійсь ясній величі. Замість похмурих віконниць блищали на ньому веселі скляні вікна та двері. Крізь чисті шибки виблискувала позолота. І раптом здалося, ніби вікно одчинилось. Затаївши подих, не зворухнувшись і не одводячи очей від ставу, він начебто переселився у глибочінь його і побачив: спершу білий лікоть виткнувся у вікно, далі виглянула привітна голівка з блискучими очима, що тихо зоріли крізь хвилі темнорусої коси, і обперлась на лікоть. Бачить: вона киває стиха головою, вона махнула ручкою, вона усміхається... Серце його враз забилось... Вода затремтіла, і вікно зачинилося знову. Тихо відійшов він од ставу і поглянув на дім: похмурі віконниці були одчинені; шибки виблискували проти місяця. "От і ймн тепер віри людським балачкам", подумав сам собі герой наш. "Дім новісінький; фарби так і грають, наче сьогодні його пофарбовано. Тут живе хтось" — і він мовчки підійшов ближче, але там було тихо. Голосно й дзвінко перекликались чарівні співи солов'їв, і коли вони, здавалось, умирали в солодкій знемозі, чути було, як шелестять та тріскотять коники і гуде болотяна птиця, б'ючи слизьким дзьобом своїм у широке водяне дзеркало, солодку якусь тишу та тихе роздолля відчув він у своєму серці. Настроївши бандуру, заграв він і заспівав:

Ой ти, місяцю, мій місяченьку.

І ти, зоре ясна!

Ой, світіть там по подвір'ю,

Де дівчина красна.

Вікно тихо відчинилось, і та сама голівка, відображення якої бачив він у ставку, виглянула, уважно дослухаючись до пісні. Довгі вії були півопущені на її очі. Вся вона була бліда, як полотно, як сяйво місячне; та яка ж вродлива, яка красна! Вона засміялась!.. Левко здригнувся.

Зачудований, дивився він у непорушні води ставу…

"Заспівай мені, молодий козаче, якої пісні!" тихо промовила вона, схиливши свою голову набік і опустивши зовсім густі вії.

"Якої ж тобі заспівати, моя ясна панночко?"

Сльози тихо покотились по блідому виду її. "Парубче", казала вона, і дивно якось її мова за серце брала: "парубче, найди мені мою мачуху! Я нічого не пожалію для тебе. Я нагороджу тебе. Я тебе щедро та багато нагороджу! У мене є рукава, вишивані шовком, і коралі, намисто. Я подарую тобі пояс, винизаний перлами. У мене золото є… Парубче, найди мені мою мачуху! Вона страшна відьма: мені не було від неї спокою на білому світі. Вона мучила мене; силувала працювати, як просту мужичку. Глянь на обличчя: вона зігнала рум'янець своїми нечистими чарами з щік моїх. Глянь на білу шию мою: вони не змиваються! вони не змиваються! вони нізащо не змиються, ці сині плями од залізних пазурів її. Глянь на білі ноги мої: вони багато ходили; не по килимах тільки, — по піску гарячому, по землі сирій, по колючому терну вони ходили; а на очі мої, глянь на очі: вони світу не бачать за сльозами… Знайди її, парубче, знайди мені мою мачуху!.."

Голос її, що раптом був піднісся, змовк. Сльози рясно покотились по білому виду. Якесь тяжке, сповнене жалості і суму почуття стисло груди парубкові.

"Я все зробив би для тебе, моя панночко!" сказав він, умліваючи серцем: "та як мені, де її найти?"

"Глянь, глянь!" швидко промовила вона: "вона тут! вона на березі водить танок із моїми дівчатами і гріється проти місяця. Та вона лукава й хитра. Вона прийняла подобу втопленої; але я знаю, я відчуваю, що вона тут. Мені тяжко, мені душно від неї. Я не можу через неї плавати

легко та вільно, як риба. Я тону й падаю на дно, мов ключ. Відшукай її, парубче!"

Левко поглянув на берег: у тонкому срібному тумані маячили легкі, мов тіні, дівчата в білих, як уквітчана конваліями лука, сорочках; разки золотого намиста, коралі, дукачі виблискували у них на шиях; та вони були бліді; тіло їх було прозоре, як хмарки, і ніби світилося наскрізь у срібному місячному промінні. Дівоче коло наблизилось до нього. Почулися голоси. "Нумо у ворона, нумо гратися у ворона!" — зашуміли всі, наче комиш при березі, коли торкнуть його під тихий присмерковий час легкі вітрові уста. "Кому ж бути за ворона?" Кинули жеребок — і одна дівчина вийшла із натовпу. Левко взявся придивлятися до неї. Обличчя, одяг, все на ній таке саме, як і на інших. Помітно тільки, що вона неохоче грала цю роль. Дівочий гурт витягся довгою низкою і прудко втікав од нападу хижого ворона. "Ні, я не хочу бути за ворона", сказала дівчина, стомлена та знеможена. "Мені шкода одбирати курчат у бідної матері!" "Ти не відьма!" подумав Левко. "Хто ж буде за ворона?" Дівчата знову хотіли кинути жеребок. "Я буду за ворона!" визвалася одна з-поміж них. Левко почав пильно вдивлятися в обличчя її. Прудко й сміливо гналася вона за дівочим ключем і кидалася на всі боки, щоб упіймати свою здобич. Тут Левко запримітив, що тіло її не так світилось, як у інших: всередині в ньому щось чорніло. Зненацька пролунав крик: ворон кинувся на одну з гурту, схопив її, і Левкові привиділось, ніби у неї випустились кігті і на виду блиснула люта радість. "Відьма!" сказав він, раптом показавши на неї пальцем і повернувшись до будинку.

Панночка засміялась, і дівчата з криком повели за собою ту, що вдавала ворона. "Чим же віддячити тобі, парубче? Я знаю, тобі не золота треба: ти кохаєш Ганну; та суворий батько твій не дає тобі побратися з нею. Він тепер не стане на заваді; візьми, оддай йому цю записку..." Біла рученька простяглась, обличчя її дивно якось засвітилось і засіяло... Млосно забилося козакове серце, тремтіння невимовне його охопило... Він ухопив записку і... прокинувся.

VI. ПРОБУДЖЕННЯ

Невже ж це я спав?" сказав сам собі Левко, встаючи з невеликого горбка. "Так ясно, ніби наяву!.. Дивно, дивно!" повторив він, оглядаючись. Місяць, спішившись над його головою, показував північ; усюди тихо; від ставу подихало прохолодою; над ним сумно стояв ветхий дім із зачиненими віконницями; мох та дикий бур'ян свідчили, що давно з нього вийшли люди. Тут він розтулив свою руку, що судорожно була стиснута весь час, коли він спав, і скрикнув зачудований — у ній була записка. "Ех, коли б я та вмів читати!" подумав він, сяк і так повертаючи її перед собою. Аж тут почувся позад нього шум.

"Не бійтесь, просто й хапайте його! Чого поторопіли? нас десятеро. Б'юсь об заклад, що це людина, а не чорт!" Так кричав голова до своїх супутників, і Левко відчув, як його схопило враз кілька рук, що декотрі з них тремтіли з ляку. "А скидай-но, пане-брате, свою страшну личину! Годі тобі морочити людей!" промовив голова, вхопивши його за комір, — і отетерів, вирячивши на нього око своє. "Левко, син!" скрикнув він здивовано, поточившись назад і опускаючи руки. "Це ти, собачий сину! Ач, чортяче насіння! Я думаю, що це за шельма, що за диявол вивернутий бешкетує! Аж виходить, це ти, неварений кисіль твоєму батькові в горло, зволиш заводити по вулиці розбій, складаєш пісні!.. Еге, ге, ге, Левку! А що це? Видно, свербить у тебе спина! В'яжіть його!"

"Стривай, батьку! велено тобі оддати оцю записочку", промовив Левко.

"Не до записок тепер, голубчику! В'яжіть його!"

"Стривай, пане голово!" сказав писар, розгорнувши записку: "комісарова рука!"

"Комісарова?"

"Комісарова?" мимохіть проказали й десяцькі.

"Комісарова? дивина! ще чудніше!" подумав сам собі Левко.

"Читай, читай!" сказав голова: "що там пише комісар?"

"Послухаємо, що пише комісар!" промовив винокур, держачи в зубах люльку і добуваючи вогню.

Писар одкашлявся й почав читати: "Наказ голові, Явтухові Макогоненку. Дійшло до нас, що ти, старий дурню, замість того, щоб збирати старі недоїмки та пильнувати на селі ладу, одурів і твориш капості..."

"От, їй-богу!" перебив голова: "нічого не чую!"

Писар почав ізнову: "Наказ голові, Явтухові Макогоненку. Дійшло до нас, що ти, старий ду..."

"Стій, стій! не треба!" закричав голова: "я хоч і не чув, а проте знаю, що головного тут іще нема. Читай далі!"

"А з тої причини наказую тобі, не гаючись, женити твого сина, Левка Макогоненка, на козачці з вашого-таки села Ганні Петриченковій, а також полагодити мости на верстовому шляху і не давати обивательських коней без мого відома судовим паничам, хоч би вони їхали просто з казенної палати. Коли ж, приїхавши, побачу я оний мій наказ невиконаним, то тебе одного примушу одвіт держати. Комісар, відставний поручик Кузьма Деркач-Дриш-пановський".

"Ось воно що!" сказав голова, роззявивши рота. "А чуєте, чуєте: за все голова має одвіт держати, отож — слухатись! безсуперечно слухатись! а ні, то — вибачайте... А тебе!" вів далі він, повертаючись до Левка: "коли є такий наказ від комісара — хоч і чудно мені, яким побитом дійшло воно до нього — тебе я оженю; тільки спершу скуштуєш

ти нагайки! Знаєш, тієї, що висить на стіні біля покуття? Я обновлю її завтра... Де ти взяв цю записку?"

Левко, хоч і як зчудований, що так воно все несподівано повернулося, не втратив, проте, розуму й вигадав іншу відповідь, вирішивши потаїти, як воно справді було і від кого мав ту записку. "Я навідувався", сказав він, "іще вчора звечора до міста й зустрів комісара, що саме вилазив із брички. Почувши, що я з нашого села, комісар дав мені цю записку і зволів на словах сказати тобі, батьку, що, як буде повертатись, то заїде до нас пообідати".

"Він це сказав?"

"Сказав".

"А чуєте?" казав голова, пишаючись і повернувшись до супутників своїх: "комісар сам своєю особою приїде до нашого брата, тобто до мене, на обід. О!" Тут голова підняв палець догори і так наставив свою голову, мовби вона прислухалася до чогось. "Комісар, чуєте, комісар приїде до мене обідати! Як ти думаєш, пане писарю, і ти, свате, це ж неабияка честь! хіба ж не так?"

"Іще, от скільки можу пригадати", підхопив писар: "жоден голова не пригощав комісара обідом".

"Не всякий голова голові рівня!" проказав самозадоволено голова. Рот його скривився, і якийсь тяжкий хрипкий сміх, схожий більше на далекий грім, загув у нього в устах. "Як ти гадаєш, пане писарю, треба б для такого значного гостя звеліти, щоб із кожної хати принесли хоч по курчаті, ну, полотна, ще там чого... Га?"

"А треба б, треба, пане голово!"

"А коли ж весілля, батьку?" спитав Левко. "Весілля? Дав би я тобі весілля!.. Ну, та для такого гостя... завтра вас піп і звінчає. Дідько з вами! Хай комісар побачить, що то — справність. Ну, хлопці, тепер спати! Ідіть додому!.. Сьогоднішній випадок нагадав мені той час, коли я..." при цих словах голова поглянув отим своїм поважним та значущим поглядом спідлоба.

"Ну, тепер голова почне вже розповідати, як віз царицю!" сказав Левко, швидко й радісно простуючи до знайомої хати, оточеної низенькими вишнями. "Хай дасть тобі бог царство небесне, добра та красна панночко", думав він. "Хай тобі на тім світі вічно усміхається поміж ангелами святими! Нікому не розкажу я про диво, що сталося цієї ночі, тобі одній тільки, Галю, розповім про нього. Ти одна тільки й повіриш мені і разом зі мною помолишся за упокій душі нещасної втопленої!" Тут він надійшов до хати: вікно було відчинене; місячне проміння проходило крізь нього і падало на Ганну, що спала перед вікном; голова її злягла на руку; щоки тихо полуменіли; уста ворушились, невиразно промовляючи його ім'я. "Спи, моя красуне! Нехай присниться тобі все, що є кращого на світі; та й найкращий сон не зрівняється з нашим пробудженням!" Перехрестивши її, зачинив він віконце та й пішов тихенько. Незабаром усе поснуло на селі; один тільки місяць так само осяйно та чудово плив у безкраїх пустинях розкішного українського неба. Так само урочисто дихала височінь, і ніч, чарівлива ніч, велично догоряла. Так само прекрасна була земля в дивовижнім срібнім сяйві; та ніхто вже не милувався з того, не тішився тією розкішшю: все огорнув сон. Інколи тільки порушували тишу, зненацька забрехавши, собаки. І довго ще п'яний Каленик вештався поснулими вулицями, шукаючи своєї хати.